

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Eskelinen, Teppo

Title: Talouden ontologia ja toivon tuotanto

Year: 2016

Version:

Please cite the original version:

Eskelinen, T. (2016). Talouden ontologia ja toivon tuotanto. *Versus*, 7(2), Article 3.
http://www.ays.fi/versus/pdf/versus_7_3.pdf

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Teppo Eskelinen

Talouden ontologia ja toivon tuotanto

Talous on ottanut hegemonisessa yhteiskunnallisessa puheessa jonkinlaisen ”ensimmäisen todellisuuden” roolin. Tämä ei johdu ainoastaan politiikasta, vaan myös kulttuurisesta ylivallassa. Taloustiede on ollut tehokas pyrkimyksissään kuvata talous objektiivisena, luonnollisena ja muusta sosiaalisesta todellisuudesta irrallisena sfäärinä, josta voi tehdä puhtaan deskriptiivisiä havaintoja.

Siinä missä taloustiede nostaa esiin näkyvät ja virallisiin kirjanpitoihin merkityt tapahtumat, erilaiset vastanarratiivit pyrkivät antamaan enemmän painoa muille ilmiöille ja näkökulmille. Taloustiede voi näin olla kuin ”katulampun valo, joka valaisee vain yhden kohdan kadusta” (Holvas 2009), kun varjoon katsominen voisi olla kiinnostavampaa.

Tästä kuitenkin aukeaa kaksi jatkokysymystä: Ensinnäkin, missä mielessä taloustiede ja sen vaihtoehdot kuvaavat sosiaalisen todellisuuden koostumusta eri tavoin? Toiseksi, missä mielessä katseen kohdistaminen myös muovaa todellisuutta sen sijaan että vain pelkistäisi sitä? Käsittelen tässä tekstissä lyhyesti näitä ontologisia eli sosiaalisen todellisuuden luonteen kuvaamiseen liittyviä kysymyksiä. Lähtökohtani on talouden performatiivisuudessa: vaihtoehtoisten talousjärjestelmien rakentaminen ja ”toisin näkeminen” kulkevat aina jossain määrin käsi kädessä.

Niputtavista käsitteistä ja arvottamisesta

Ontologia on kaikkineen erikoinen ala: kysymys siitä, mistä sosiaalinen maailma pohjimmiltaan koostuu (esim. Schatzki 2002), tuntuu herkästi yhtä aikaa banaalilta ja käsityskyvyn ylittävältä. Yhteiskuntatutkimusta ei kuitenkaan voi tehdä ilman vähintään implisiittisiä ontologista kannanottoja: oletamme jonkinlaisen sosiaalisen maailman ra-

kenteen kuvatessamme tuon maailman pintatasoa (Lawson 2015: 23).

Ontologian kenties olennaisin kysymys on yksilöoliot ylittävien asioiden olemassaolon tapa. Kaikki yhteiskuntateoria ottaa implisiittisesti kantaa siihen, miten tyhjentävästi todellisuus on selitettävissä viittaamalla yksilöiden toimiin ja toisaalta minkälaisia ylyksilöllisiä mekanismeja ja objekteja maailmassa nähdään olevan. Sosiaalisen todellisuuden ylyksilölliset piirteet ovat tyyppillisesti ”institutionaalisia faktoja” (Searle 2001): niiden olemassaolo riippuu täysin niiden omaksumisesta. Esimerkiksi rahalla on arvoa vain siksi, että uskomme kollektiivisesti sillä olevan arvoa. Siksi todellisuutta voi myös pyrkiä muuttamaan pyrkimällä toisenlaisten käsitteiden yleistymiseen.

”Kapitalosentrinen” (Gibson-Graham 1996) taloustiede kiinnittää erityistä huomiota vaihtoon ja siihen liittyvään rationaliteettiin, tehden samalla tämän alla olevat sosiaaliset kytkökset näkymättömäksi. Siksi se toimii myös normatiivisena teoria: sanomalla tietyissä kohdissa ”arvo”, jätetään se sanomatta toisissa. Näin talouden teoretisointiin yhdistyy tunnustuksen aspekti: mikä on ”todella” taloutta.

Keskeisen yksilöoliot ylittävän roolin on saanut ”markkinoiden” käsite, joka on jo kauan sitten lakannut viittaamasta mihinkään konkreettiseen. Käsite on paitsi talouspuheelle keskeinen, myös yleisemmin havainnollinen. Taloustiede selittää markkinoiden olevan yksinkertaisesti mekanismi, joka syntyy yksilöiden spontaanista preferenssien tyydytyksen tavoittelusta tietyissä institutionaalisissa puitteissa. Kuitenkin markkinoiden käsite aukeaa jo pintapuolisessa tarkastelussa lukuisiin muihinkin suuntiin. Ilmeisiä ulottuvuuksia ovat ainakin: pedagoginen (miten markkinoilla tulisi toimia); rajoittava (minkälaiset asiat häiritsevät mark-

kinoita); organisoiva (markkinat palkitsevat tuottavuudesta ym. normatiiviset periaatteet); maaginen (”markkinavoimat saavat ihmisiä aikaiseksi”) ja kannustava (markkinat vaikuttavat ihmisten motivaation käyttöä kykyjään). Listaa voi jatkaa.

Vaihtoehtoisten käsitteiden luomisen lähtökohdaksi voikin ottaa tämän merkitysten kerrostumisen: kun yksi käsite tarkoittaa näin montaa asiaa, jokaisen kohdan voi jäsentää eri tavalla ja mikä tahansa vaihtoehtoinen käsite/käsitteistö voi viitata loputtomiin erilaisiin yhdistelmiin deskriptiivisiä ja normatiivisia ulottuvuuksia. Tällaisten niputtavien käsitteiden ontologisten sitoumusten hyväksyminen on taas osoitus mielikuvituksen köyhydestä: ikään kuin markkinoiden ainoa vastakohta olisi sääntely.

Todellisuuden tuotanto, toivon tuotanto

Ontologisessa käsitteellistämässä ei olekaan kyse pelkästään kilpailevista kuvauksista sosiaalisesta todellisuudesta, vaan sosiaalisen todellisuuden organisoinnista. Yhteiskunnan tutkimus on aina vähintään jossakin mitassa performatiivista, toisin sanoen se kuvaamisen lisäksi luo sosiaalista todellisuutta. Tämä luo teorialle erityistä vastuuta: sen täytyy valita, osallistuu se ”taloudellistamiseen” (Çalışkan & Callon 2009; MacKenzie *et al.* 2007) vai pyrkiikö se puhuttelemaan ja vahvistamaan toisenlaisia arvomittoja, intuitioita ja käyttäytymismalleja. Näinpä sen ohella, että ”ontologian tutkimus ei kohdistu ulkoiseen todellisuuteen vaan siihen, miten tietty yhteisö tai yksilö *käsitteellistää* tietyn alueen” (Lawson 2015: 24), on selvítettävä, miten tietty yhteisö *syntyy* ontologisten jäsenyyden kautta.

Sosiaalisen todellisuuden kuvaukset ovat aina myös pedagogisia, ja tämä tietysti pätee siksi myös talouteen (Alhojärvi 2015). Talouden ”toiminta” ei ole ainoastaan huomio lainalaisuuksista vaan myös suostuttelua, kutsu mieltää tietyllä tavalla itsensä ja motiivinsa sekä suhteensa toisiin ihmisiin.

Suostuttelu ei siis kohdistu vain siihen, miten yksilön olisi suotavaa toimia ja jäsentää tavoitteen, vaan myös siihen, miten hän voi odottaa muiden ihmisten toimivan (jakavan yhteisiä päämääriä, olevan altruistisia/itsekkäitä, olevan luottamuksen arvoisia, jakavan joitakin maailmankuvan piirteitä, jne). ”Toisin katsomisessa” näin myös nähdään ja vahvistetaan ihmisten kiinnittymistä toisiinsa, kykyä jakaa maailmankuvia, ja luottamusta ”yleistetyn toiseen” eli ihmisiin sinänsä. Teoria on itsensä toteuttavaa: selitys yleistetyin toisen toiminnasta muuttuu todeksi, koska jokainen meistä on muille toinen.

Markkina-ihminen on ihminen ilman luottamusta: hän suhtautuu toisiin laskelmoiden, lyhytkestoisten hyötyjen tunnistamisen kautta. Peliteoreettisesti rationaalinen markkina-yksilö näkee yhteistyössä lähinnä hävittävää. Koko kapitalosentrinen maailmankuva perustuu ontologisesti tällaiseen tulkintaan ”yleistetystä toisesta”. Hyvinvoivat yhteisöt sen sijaan edellyttävät ja tuottavat korkeaa luottamusta. Nimenomaan luottamuksen tuotanto on rikastavaa: merkittävä osa materiaalistienkin tarpeiden tyydyttymisen kokemuksesta syntyy yhteistyön prosesseissa – kokemuksesta olla osana ketjua, joka kannattelee. Luottamuksen tuotanto voi kuitenkin olla haastavaa. Se edellyttää paitsi tunnistettuja käytäntöjä ja instituutioita, myös luottamukseen kannustavaa jäsenystä sosiaalisesta todellisuudesta.

Vaihtoehtojen performatiivisuus tarkoittaaakin myös sitä, että uudenlaiset puhuvat ja havainnot aiheuttavat ihmisissä myös reaktioita. Tämä(kin) asia on juuriaan myöten sosiaalinen. On tärkeää olla yhdessä kokija konkreettisten yhteiskunnallisten järjestelmien ulkopuolelta asiaa tarkastelevan subjektin sijaan. Voimaannuttava näkökulman vaihtaminen on harvoin atomistisen *yksilön* tarkastelukulman säätämistä.

Mitä sitten, tutkimus?

Tutkimuksen näkökulmasta tämä tarkoittaa kahta asiaa. Ensinnäkin on syytä kieltäytyä ontologiasta, joka ottaa irrallisen yksilön todellisuuden ensimmäiseksi tasoksi. Maailmaa tulisi pyrkiä teoretisoimaan sellaiseen todellisuuden jäsenyykseen nojaten, jossa ensimmäisenä tasona nähdään ihmisten väliset suhteet, luottamus ja näiden ylläpitämät verkostot. Iskulauseenomaaisesti ilmaisten: huomio pitäisi kääntää taloudellisen vuorovaikutuksen negatiivisista ulkoisvaikutuksista positiivisiin sisäisvaikutuksiin. Toiseksi tutkimusta on syytä tehdä yhdessä vaihtoehtoisin jäsenyyksiin perustuvia järjestelmiä rakentavien ihmisten kanssa. Vaihtoehtoisia toimeentulon järjestelmiä on maailma pullollaan, ja tutkijan vallassa on ryhtyä rakentamaan teoriaa, joka vahvistaa tällaisia järjestelmiä.

Olen esimerkiksi itse tutkinut hieman aikapankkeja. Aikapankkien tapauksessa olennaista on ensinnäkin kuvata maailmaa niin, että valtavirtaisella tavalla ymmärretty raha ei ole ainoa mahdollinen rahan muoto, vaan raha voi myös ilmentää joitakin eettis-poliittisia kriteerejä (Eskelinen 2015). Tutkimus on yksi pieni tapa, miten tällainen rahan muoto muuttuu ”enemmän olevalaksi”. Toiseksi tutkimus voi asettaa itselleen kysymyksen, miten

se asettuu tukemaan tällaista toimintaa – voiko se esimerkiksi auttaa ylittämään toiminnan konkreettisia esteitä (Eskelinen 2014).

Kuvaukset taloudellisista järjestelmistä eivät ole jäädytettyjä ajan hetkiä, vaan myös perspektiivisiä tulevaisuuteen. Pohjimmiltaan ”markkinat” on staattinen kuvaus, koska kuvauksesta puuttuu katse parempaan. Ihmisten tehtävä on tunnistaa käytäntöjä, jotka ovat kehittämisen arvoisia, ja siksi suuntaavat katsetta kohti tulevaisuutta. Talouskielellä tulevaisuuteen katsomisesta puhutaan ”investointien” kautta. Niissä onkin kyse paitsi ennakkoinnista, myös jaetusta uskosta tietynlaiseen tulevaisuudenkuvaan ja laajasta ihmisten välisestä koordinaatiosta. Vaihtoehtoisten talousjärjestelmien suuri kysymys on, miten rakennetaan toisenlaisia koordinaatioita ja tehdään toisenlaisista tulevaisuudenkuvista jaettu.

Oleennaista on, että taloudesta ja ontologiasta puhuttaessa kuvaukset tekevät itsensä todeksi, jos ne ovat tarpeeksi laajasti omaksuttuja: ihmisten toiminta on aina reaktioita toisten ihmisten oletettuun toimintaan. Siksi vaihtoehtoisesti tutkiminen ja vaihtoehtojen tutkiminen ovat ihanteellisessa tilanteessa saman asian kääntöpuolia.

Lähteet

- Alhojärvi, Tuomo (2015). Talouden pedagogisoinnista: luonnostelua vastuun ottamiseksi performatiivisesta taloustiedosta. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja* 16, 145–164
- Çalışkan, Koray & Callon, Michel (2009). Economization, part 1: Shifting attention from the economy towards processes of economization. *Economy and society* 38:3, 369–398
- Eskelinen, Teppo (2014). Aikapankkien yhteiskunnalliset vaikutukset ja verotus. *Vasemmistofoorumin raporttisarja* 1/2014
- Eskelinen, Teppo (2015). Aikapankit ja rahan politiikka. *Politiikka* 57:1, 44–53
- Gibson-Graham, J-K (1996). *The end of capitalism (as we knew it). A feminist critique of political economy*. Blackwell, Oxford.
- Holvas, Jakke (2009). *Taloumetafysiikan kritiikki*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Lawson, Tony (2015). A conception of social ontology. Teoksessa Stephen Pratten (toim.) *Social ontology and modern economics*. Routledge, New York.
- MacKenzie, Donald, Muniesa, Fabian and Siu, Lucia (2007). *Do economists make markets? On the performativity of economics*. Princeton University Press, Princeton.
- Schatzki, Theodore (2002). *The Site of the Social. A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. Penn State University Press, University Park, PA.
- Searle, John (2001). Social ontology and the philosophy of society. Teoksessa Lagerspetz, Eerik, Ikäheimo, Heikki and Kotkavirta, Jussi (toim.), *On the nature of social and institutional reality*. Jyväskylä: SoPhi, 15–38.